

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора педагогічних наук,
професора Терентьєвої Наталії Олександрівни
на дисертацію Вертеля Антона Вікторовича

«Психоаналітична педагогіка в контексті розвитку зарубіжної педагогічної думки ХХ століття»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Актуальність теми дисертаційного дослідження.

Дослідження теоретико-методологічних засад та досвіду зарубіжної психоаналітичної педагогіки ХХ ст. є актуальним, ураховуючи той факт, що психоаналітична теорія відповідає сучасним тенденціям розвитку освіти, центральне місце в яких займають гуманістичні пріоритети. Вона концентрує свою основну увагу на особистості дитини, на особливостях її розвитку та нівелюванні негативних психологічних наслідків взаємодії в педагогічному процесі. Крім того, актуальність дослідження посилено необхідністю розроблення вітчизняних освітніх програм, що відповідають національним традиціям і не суперечать світовим і європейським тенденціям.

Актуальним виконане дослідження є також у світлі необхідності розв'язання важливих суперечностей, виявлених дисертантом у ході вивчення теоретичних засад та досвіду зарубіжної психоаналітичної педагогіки, а саме: між сучасними парадигмальними установками на створення умов для повноцінного індивідуального розвитку кожної дитини, незалежно від її психічних, фізичних та соціальних характеристик, та недостатнім історико-теоретичним аналізом ідей і досвіду минулого, у тому числі й зарубіжної психоаналітичної педагогіки, яка якраз і орієнтована на вирішення цих проблем; між накопиченим та адаптованим до педагогіки різноманітним психоаналітичним інструментарієм, спрямованим на допомогу дитині й вивчення її особистості, та незначним його використанням у сучасній педагогічній практиці.

Важливість та актуальність обраної теми підтверджує й те, що дослідження виконано в межах науково-дослідницької роботи дослідження кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка «Теоретичні та методичні засади інноваційного розвитку освіти у національному, європейському та глобальному контексті» (реєстраційний номер 0121U107883).

Відтак, проблема теоретико-методологічного обґрунтування та досвіду зарубіжної психоаналітичної педагогіки ХХ ст. є безперечно актуальною для теорії освіти та має вагоме значення для педагогічної практики.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

У дисертаційній роботі автор поставив собі за мету окреслити теоретико-методологічні засади та досвід зарубіжної психоаналітичної

педагогіки задля його творчої імплементації на національному ґрунті. У процесі дослідження автором було розв'язано всі поставлені завдання.

Високий ступінь обґрунтованості й достовірності результатів дослідження А. В. Вертеля підтверджується: методологічною і теоретичною обґрунтованістю вихідних позицій дослідження; системним аналізом теоретичного матеріалу; потужною й різноманітною теоретичною базою.

Дисертація базується на ґрунтовній джерельній базі. Підвищенню ступеня обґрунтованості отриманих результатів сприяло використання у процесі дослідження автентичних першоджерел представників психоаналітичного руху ХХ століття (англійською, німецькою, французькою мовами); дисертацій, захищених в Україні в період з 1991-2023 рр., тематика яких була пов'язана з теоретичними і практичними аспектами психоаналітичної традиції; корпусу наукової та філософської літератури: періодичні видання, монографії, розділи колективних монографій, матеріали конференцій, симпозіумів, конгресів, дотичних до проблеми становлення та розвитку зарубіжної психоаналітичної педагогіки.

Значення для науки й практики отриманих автором результатів.

Одержані А. В. Вертелем результати складають для педагогічної науки теоретичну, історико-педагогічну та методичну базу для подальших досліджень, пов'язаних із феноменом психоаналітичної педагогіки. Результати дослідження можуть бути використані у процесі імплементації психоаналітичних ідей у педагогічний процес, розроблення його методичного забезпечення, викладання лекційних, семінарських і практичних занять для здобувачів освіти педагогічних закладів вищої освіти, в освітньому процесі закладів вищої, загальної середньої та позашкільної освіти, діяльності закладів соціального захисту, інституційного догляду, перинатальних центрів та центрів раннього розвитку дитини.

Матеріали докторського дослідження впроваджено в освітній процес закладів вищої освіти України: Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії; в освітній процес закладів інституційного догляду: комунального закладу Сумської обласної ради – Сумський дитячий будинок імені С. П. Супруна; в діяльність закладів соціального захисту: обласної комунальної установи Сумської обласної ради «Соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», комунальної установи Сумської міської ради «Центр матері та дитини»; в діяльність закладів охорони здоров'я: комунального некомерційного підприємства «Клінічний перинатальний центр Пресвятої Діви Марії».

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження.

Дисертація Вертеля Антона Вікторовича є комплексним дослідженням, у якому *вперше* в українській педагогічній науці окреслено теоретико-

методологічні засади та досвід зарубіжної психоаналітичної педагогіки задля його творчої імплементації на національному ґрунті, а саме:

- розроблено методологічну модель історико-педагогічного дослідження феномену зарубіжної психоаналітичної педагогіки; розкрито загальнопсихоаналітичні та філософські засади розвитку зарубіжної психоаналітичної педагогіки;

- експліковано концепцію виховання в контексті індивідуальної психології Альфреда Адлера; висвітлено педагогічні ідеї К. Г. Юнга та їх вплив на психоаналітичну педагогіку; розглянуто концепції О. Ранка і С. Грофа як основу психоаналітичної перинатальної педагогіки; окреслено педагогічні ідеї в гуманістичному психоаналізі Е. Фромма; висвітлено педагогічні ідеї в структурному психоаналізі Ж. Лакана і їх вплив на розвиток психоаналітичної педагогіки;

- експліковано психоаналітичну теорію об'єктних відносин М. Кляйн як підґрунтя осмислення раннього розвитку дитини та психоаналітичну концепцію раннього розвитку дитини М. Малер, яка має фундаментальне значення для педагогіки в контексті теорії нормального та аномального розвитку дітей; розглянуто концептуальну модель найбільш раннього розвитку дитини Д. Віннікотта та концепцію раннього розвитку дитини Р. А. Шпіца; обґрунтовано методологічні аспекти теорії прив'язаності Дж. Боулбі в контексті раннього розвитку дитини; висвітлено питання експериментальної верифікації теорії прив'язаності в концепції М. Ейнсворт;

- охарактеризовано вплив еґо-психології на розвиток зарубіжної психоаналітичної педагогіки; розкрито новаторські ідеї А. Фройд у сфері психоаналітичної педагогіки; висвітлено методологічні суперечки А. Фройд і М. Кляйн і їх вплив на психоаналітичну педагогіку; експліковано епігенетичну концепцію психосоціального розвитку дитини Е. Еріксона в контексті зарубіжної психоаналітичної педагогіки;

- продемонстровано досвід успішної екстраполяції психоаналітичної теорії в педагогічну практику на прикладі закладів освіти різних типів;

- розроблено рекомендації щодо можливості творчої імплементації прогресивного досвіду зарубіжної психоаналітичної педагогіки на національному ґрунті.

У вітчизняний науково-педагогічний дискурс введено невідомі та маловідомі праці психоаналітиків, представлених лише іноземними мовами (англійською, німецькою, французькою).

Ступінь обґрунтованості використаних методів, а також одержаних результатів і висновків дисертації.

Аналіз тексту дисертації А. В. Вертеля, реферату та змісту публікацій дають підстави стверджувати, що ним опрацьовано великий масив літератури (1019 позицій, із яких 803 – іноземними мовами), на підставі розгляду якої сформульоване власне бачення досліджуваної проблеми. У процесі наукового пошуку автором було на належному рівні розв'язано всі поставлені завдання. Отримані наукові результати достатньою мірою апробовані та опубліковані у фахових виданнях.

У цілому дисертаційна робота написана ґрунтовно, характеризується змістовністю, демонструє культуру наукового мислення, уміння порушувати і розв'язувати наукові проблеми за допомогою застосування комплексу загальнонаукових та спеціальних методів наукового дослідження, аргументовано й переконливо викладати матеріал.

Таким чином, наукові положення, висновки і рекомендації дисертації А. В. Вертеля є достатньо обґрунтованими й достовірними.

Оцінка змісту та завершеності дисертації. Структура роботи відзначається логічною продуманістю, збалансованістю складових частин і підпорядкована реалізації основних завдань дослідження. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Зміст кожного розділу детермінований метою та завданнями дослідження.

У першому розділі – **«Теоретико-методологічні засади дослідження розвитку зарубіжної психоаналітичної педагогіки»** – схарактеризовано концептуальні засади, джерельну базу та напрями дослідження обраної проблеми. Визначено місце і роль психоаналізу в системі гуманітарних наук і філософії. Доведено, що психоаналіз необхідно розглядати не як однорідну (цілісну) систему, а як сукупність поєднаних у межах загальної методології підсистем. Окреслено вплив психоаналізу на сферу педагогічної науки. Обґрунтовано концепт і контекст терміну «психоаналітична педагогіка». Доведено, що психоаналітичні концепції мають як методологічний базис, так і методичний інструментарій для розв'язання сучасних проблем розвитку, навчання і виховання. Здійснено огляд наукової літератури з теми дослідження. Доведено, що попри значну кількість праць, присвячених педагогічним аспектам психоаналітичної теорії і практики, сьогодні відсутні фундаментальні праці, присвячені ґрунтовному аналізу психоаналітичної методології для вирішення актуальних завдань навчання і виховання. Обґрунтовано методологічну модель історико-педагогічного дослідження феномену зарубіжної психоаналітичної педагогіки, що являє собою систему елементів, які в сукупності дозволяють з певною точністю відтворити процес дослідження.

У другому розділі – **«Загальнопсихоаналітичні та філософські засади розвитку зарубіжної психоаналітичної педагогіки»** – схарактеризовано основні психоаналітичні підходи і концепції, які виступають методологічним підґрунтям зарубіжної психоаналітичної педагогіки. Розглянуто педагогічні ідеї представників класичного психоаналізу З. Фрейда, К. Абрахама, Ш. Ференці, В. Райха. З'ясовано, що для перших психоаналітиків велике значення мав період раннього дитинства. Уточнена класична теорія психосексуального розвитку дитини і його стадіальна послідовність. Експліковано концепцію виховання в контексті індивідуальної психології А. Адлера. Показано, що А. Адлер поєднав результати психологічної та педагогічної науки, став фундатором своєрідної концепції виховання та створив технологію реалізації цієї концепції, основою якої є ідея гармонізації індивідуальних та суспільних інтересів. Розглянуто педагогічні ідеї

К. Г. Юнга. Охарактеризовано стадії розвитку дитини з позицій аналітичної психології. Проаналізовано феномен дитячої обдарованості та психічні розлади в контексті психоаналітичної педагогіки. Доведено, що методи виховання, запропоновані К. Г. Юнгом, слід застосовувати не лише до дитини, а й до самого педагога. Розглянуто концепції О. Ранка і С. Грофа як основу психоаналітичної перинатальної педагогіки. Показано вплив концепції травми народження О. Ранка і базових перинатальних матриць С. Грофа на пренатальну педагогіку. Розглянуто педагогічні ідеї в гуманістичному психоаналізі Е. Фромма. Доведено, що мета виховання, за Е. Фроммом – це формування та розвиток внутрішньої незалежності дитини та її неповторної індивідуальності. Висвітлено педагогічні ідеї в структурному психоаналізі Жака Лакана і їх вплив на розвиток західної психоаналітичної педагогіки.

У третьому розділі – **«Ранній розвиток дитини з позиції теорії об'єктних відносин та теорії прив'язаності»** – схарактеризовано психоаналітичні концепції найбільш раннього розвитку дитини і їх значення для психоаналітичної педагогіки. Експліковано психоаналітичну теорію об'єктних відносин М. Кляйн як підґрунтя осмислення раннього розвитку дитини. Експліковано психоаналітичну концепцію раннього розвитку дитини М. Малер, яка має фундаментальне значення для педагогіки в контексті теорії нормального та аномального розвитку дітей. Розглянуто концептуальну модель найбільш раннього розвитку дитини Д. Віннікотта. Показано, що на ранніх етапах після народження, немовля неможливо розглядати як самостійний суб'єкт, а тільки в діаді «мати-дитина». Проаналізовано важливі для педагогіки поняття, введені Д. Віннікотом, а саме: «ідеальна» мати, «погана» мати, «достагньо хороша» мати. Експлікована психоаналітична концепція раннього розвитку дитини Р. А. Шпіца. Проаналізовано феномен «госпіталізму» як наслідку дефіциту взаємодії з матір'ю. Показано, що розлад виникає під час тривалої розлуки внаслідок перебування в закладах інституційного догляду та в неблагополучних сім'ях. Продемонстровано, що материнська депривація, або деструктивні стосунки в діаді «мати – дитина», призводять до порушень у розвитку. Проаналізовано методологічні аспекти теорії прив'язаності Дж. Боулбі в контексті раннього розвитку дитини. Експлікована стадіальна послідовність формування прив'язаності, її типологія та розкриті основні причини її порушення. Показана важливість теорії прив'язаності Дж. Боулбі для педагогіки. Висвітлено питання експериментальної верифікації теорії прив'язаності в концепції М. Ейнсворт.

У четвертому розділі – **«Вплив Его-психології на розвиток зарубіжної психоаналітичної педагогіки»** – розглянуто методологічні засади Его-психології, а також вплив педагогічних ідей представників Его-психології на психоаналітичну педагогіку. Експліковано новаторські ідеї А. Фройд у сфері психоаналітичної педагогіки. Представлено історико-педагогічний екскурс педагогічного поступу А. Фройд. Розкрито специфіку педагогічної діяльності А. Фройд у створеному нею закладі дошкільної освіти «Будинок дітей» та Хемпстедському дитячому будинку, де реалізували ідею створення прикладного, орієнтованого на виховання психоаналізу. Представлено стадії

розвитку дитини відповідно до концептуальних положень еґо-психології. Експліковано методологічні суперечки А. Фройд і М. Кляйн та їх вплив на психоаналітичну педагогіку. Проаналізовано методологічне підґрунтя й концептуальні засади віденської та британської шкіл дитячого психоаналізу та психоаналітичної педагогіки. Експліковано погляди на дитячу гру з позицій А. Фройд і М. Кляйн. Експлікована епігенетична концепція еґо-ідентичності та психосоціального розвитку дитини Е. Еріксона в контексті психоаналітичної педагогіки. Доведено, що на відміну від теорії психосексуальних стадій З. Фрейда, вікова періодизація Е. Еріксона описує вплив соціального досвіду протягом усього життя.

У п'ятому розділі – **«Екстраполяція психоаналітичної теорії в педагогічну практику на прикладі закладів освіти різних типів»** – розглянуто приклади успішної імплементації психоаналітичної теорії у практику навчання і виховання. Показана екстраполяція психоаналітичної теорії в практику соціально-педагогічної роботи на прикладі виховних центрів А. Айхорна для делінквентних підлітків (Австрія) та виправного закладу «Маленька Співдружність» Г. Лейна (Велика Британія). Показана екстраполяція психоаналітичної теорії в практику навчання і виховання дітей, які мають порушення у психічному розвитку на прикладі ортогенічної школи імені Соні Шенкман Б. Беттельгейма (США). Показана екстраполяція психоаналітичної теорії в практику альтернативного навчання і виховання на прикладі школи «Саммерхілл» О. Нілла (Велика Британія). Показана екстраполяція психоаналітичної теорії в педагогічну практику на прикладі «Зелених будинків» – центрів раннього розвитку дитини Ф. Дольто (Франція). Показана екстраполяція психоаналітичної теорії в педагогічну практику на прикладі психоаналітично-педагогічних виховних консультацій Г. Фігдора (Австрія). Розроблено рекомендації щодо можливості творчої імплементації прогресивного досвіду західної психоаналітичної педагогіки на національному ґрунті.

На основі проведеного дослідження запропоновано перспективні напрями використання позитивного історичного досвіду зарубіжної психоаналітичної педагогіки ХХ ст. у процесі модернізації сучасної української освіти. На основі проведення історико-педагогічного дослідження, а також теоретичних узагальнень у сфері педагогіки сформульовано висновки, обґрунтованість яких підтверджується всім змістом дисертації. Обсяг і зміст дисертації свідчать про те, що здобувач глибоко вивчив досліджувану проблему і здійснив її цілісний та всебічний аналіз. У цілому дисертації властива системність подання й логічність викладу матеріалу. Авторський стиль відповідає вимогам науковості.

Повнота викладених наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях.

Зміст, структура та логіка викладу матеріалу в дисертації, сформульовані висновки свідчать, що дисертант володіє культурою наукового пошуку й глибоко обізнаний у проблемі, яка досліджується. Основні теоретичні положення та результати дисертації висвітлено в 67 наукових

працях (із них 45 – одноосібні): 5 розділів у колективних монографіях (із них 2 – закордонні), 19 статей у наукових фахових виданнях України; 3 публікацій у періодичних наукових виданнях інших держав; 6 статей, що індексуються Web of Science; 25 публікацій апробаційного характеру; 9 праць, які додатково відображають наукові результати дисертації. Опубліковані матеріали достатньо повно відображають отримані результати та відповідають змісту, меті й завданням дослідження.

Відтак, повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в працях, опублікованих автором, упровадження результатів дослідження та географія апробації є достатніми.

Відповідність змісту реферату основним положенням дисертації.

Дисертація та реферат написані досить грамотно й оформлені відповідно до вимог, що висуваються до робіт такого типу. Зміст реферату ідентичний основним положенням дисертації. Наукові положення, висновки й рекомендації, наведені в рефераті, належним чином розкриті й обґрунтовані в рукописі дисертації.

Дотримання вимог академічної доброчесності.

Аналіз тексту дисертаційної роботи засвідчив відсутність академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікації результатів, що підтверджується опублікованими науковими результатами у вітчизняних та зарубіжних рецензованих наукових виданнях. Усі цитати й думки інших науковців оформлені належним чином.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

Позитивно оцінюючи здобутки автора, висловимо низку дискусійних положень щодо змісту роботи та деякі побажання.

1. У підрозділі 1.2. «Психоаналітична педагогіка як предмет наукового дискурсу» зустрічаються спірні випадки перекладу / транслітерації (з німецької, англійської мови) прізвищ науковців, які не мають однозначного витлумачення, тому можуть різночитатися й відповідно фіксуватися, оскільки їх ще не уведено у широкий вітчизняний науково-педагогічний дискурс.

2. У дослідженні використано комплекс взаємопов'язаних методів. Характеризуючи їх у вступі дисертаційної роботи, доцільно було би виділити в окрему позицію лонгitudний метод, який пояснює зміни, що відбуваються згідно з віком і порівнювати зміни, які відбуваються за умов різних зовнішніх впливів.

3. Доцільно було би, зважаючи на важливість проблеми, виділити окремий параграф, присвячений взаємовпливу і взаємопроникненню психоаналітичної педагогіки і основних наукових напрямів у зарубіжній реформаторській педагогіці ХХ ст. (педагогіка «вільного виховання», експериментальна педагогіка, педагогіка прагматизму, педагогіка «громадянського виховання» і «трудових шкіл», теорія «нового» виховання і «нових шкіл»).

4. Ураховуючи міждисциплінарний характер дисертації, доречним, на нашу думку, є створення автором словника-тезауруса з проблеми дослідження.

5. Окремлюючи екстраполяцію психоаналітичної теорії в педагогічну практику на прикладі закладів освіти різних типів (Розділ 5) доречно було б приділити увагу в тексті роботи й вітчизняній освітній практиці, оскільки Україна є європейською державою з чисельними інтеграційними надбаннями.

6. Історичний характер дослідження передбачає роботу з архівними джерелами, проте не є зрозумілим, що було здійснено таку діяльність як у вітчизняних так і в зарубіжних архівах.

Однак, висловлені зауваження й побажання не знижують високий теоретичний рівень і практичне значення даної наукової праці.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

Дисертація Вертеля Антона Вікторовича є самостійним, завершеним науковим дослідженням, виконаним автором на актуальну тему.

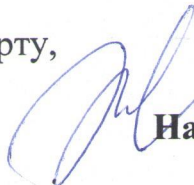
Робота багата на творчі знахідки, які характеризуються рівнем наукової новизни, переконливою аргументацією висновків, високим теоретичним рівнем і практичною цінністю.

У дослідженні отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливе наукове завдання, яке полягає в обґрунтуванні теоретичних та практичних засад упровадження зарубіжної психоаналітичної педагогіки ХХ ст. у систему вітчизняної освіти та можливості творчого переосмислення й використання позитивного історичного досвіду на національному ґрунті.

Дисертація відповідає вимогам «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року №1197 зі змінами, які висуваються до докторських дисертацій, а її автор, Вертель Антон Вікторович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри фізичної культури і спорту,
Національний університет біоресурсів
та природокоzystування України

Наталія ТЕРЕНТЬЄВА

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ
Начальник відділу кадрів

С.ГРИЩЕНКО